

Makale Çevirisi/ Article Translation

İslâm Hukukunun Tecdidinde İctihat ve Rolü¹

Ijtihad and Its Role in the Tajdid of Islamic Law

(Yazar: Dr. Atâurrahmân en-Nedvî)

Çev. Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SİZGEN

ORCID: 0000-0003-3669-8589

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi, ibrahimsizgen@hotmail.com

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 22.03.2022 Düzeltme/Revised:13.04.2022 Kabul/Accepted:14.05.2022

Araştırma Makalesi / Research Article

Atif / Cite as: Sizgen, İ. (2022). İslâm Hukukunun Tecdidinde İctihat ve Rolü, Ijtihad and its Role in the Tajdid of Islamic Law (Yazar: Dr. Atâurrahmân en-Nedvî). Antakiyat, 5(1), 129-146

Öz

Atâurrahmân en-Nedvî, Bangladeş Chittagong Uluslararası İslam Üniversitesi öğretim üyesi olup temel İslâm bilimleri sahasında eserler kaleme almış çok yönlü bir yazardır. 2006 yılında *Dirâsâtü'l-câmiâti'l-İslâmiyyeti'l-âlemiyye* adlı dergide yayımlanan bu makalede yazar, içtihadın sözlük ve terim manalarına yer verdikten sonra müçtehidin içtihat ederken dikkat etmesi gereken hususlara, içtihadın gerekliliği ve kısımlarına, hangi alanlarda içtihatta bulunabileceğine etraflıca değinmiştir. Ayrıca yazar, ilgili çalışmasında müçtehitte olması gereken birtakım şartları ele aldıktan sonra içtihadın İslâm hukukunun tecdidindeki aktif rolünü genel hatlarıyla izah ederek içtihat kapısının kapanmayacağı kanaatini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Tecdit, İctihat, Müçtehit, Atâurrahmân en-Nedvî.

Abstract

Atâurrahmân en-Nedvi is a faculty member at Bangladesh Chitagong International Islamic University and is a versatile writer who has written works in the field of basic Islamic sciences. In this article, which was published in the journal *Dirâsâtü'l-câmiâti'l-İslâmiyyeti'l-âlemiyye*

¹ Bu çalışma; Bangladeş Chittagong Uluslararası İslam Üniversitesi (<https://www.iiuc.ac.bd>) Arap dili ve belagati öğretim üyesi Dr. Atâurrahmân en-Nedvî tarafından *Dirâsâtü'l-câmiâti'l-İslâmiyyeti'l-âlemiyye* dergisinin 3/79-90 cilt ve sayfa aralığı olmak üzere 2006 yılında yayımlanan “الاجتهاد ودوره في تجديد فقه الاسلامي” adlı makalenin birtakım ilavelerle birlikte özetidir.

Araştırma sürecinde TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

âlemiyye in 2006, the author, after giving place to the dictionary and term meanings of *ijtihâd*, touched upon the issues that the *mujtahid* should pay attention to while making *ijtihâd*, the necessity and parts of *ijtihâd*, and in which areas he can make *ijtihâd*. In addition, the author, after discussing some of the conditions that a *mujtahid* to make *ijtihâd* should have in his related work, explained the active role of *ijtihâd* in the renewal of Islamic law in general terms and put forward the opinion that the door of *ijtihâd* will not be closed.

Keywords: Fiqh, Tajdid, Ijtihad, Mujtahid, Ataurrahman an-Nedvi.

GİRİŞ

Hiç kuşku yok ki İslâm davetçileri, mümtaz mütefekkirler ve derin ilim sahibi (râsih) âlimler, Hz. Peygamber'in meşhur birçok hadisi bağlamında içtihat kapısının açık olduğu hususunda ittifak etmişler ve söz konusu kapının kıyamete kadar açık olacağını belirtmişlerdir.

Şüphesiz Hz. Peygamber'in öncülüğünde meydana gelen her durum, insanlar açısından kâr ve kazanç sağlamaktadır. Bundan ötürü bizler İslâm hukukunun tedvin edildiği ilk günden itibaren içtihadın, İslâm hukuk tarihinde bariz bir biçimde rol oynadığını görmekteyiz. Zira içtihat, bâki olan İslâm fıkıh tarihinin bölünmez bir parçasıdır. Ayrıca içtihat, birey ve toplumun ihtiyacının ve günümüz problemlerinin tamamının çözüme kavuşturulmasında yegâne unsurdur. Çünkü içtihat, Kur'an-ı Kerîm ve nebevî sünnette zikrolunmayan söz konusu meselelerin çözüme kavuşturulmasında yön göstermektedir. Ancak Allah-u Teâlâ insanlığın kıyamet gününe kadar hidayeti için Kur'an'da bazı ilke ve usuller beyan etmiştir. Müçtehit ise söz konusu ilke ve usulleri kullanarak şer'î problemlere ve fikhî meselelere çözüm üretebilir. Nitekim Hz. Peygamber birçok hadisinde bu duruma değinmiştir. İşte bu nebevî hadisler, fikhî usuller ve temel şer'î ilkeler, bulunduğumuz çağın problemlerinde ve güncel meselelerin çözüme kavuşturulmasında vukuu muhtemel bütün sendelemeleri, güçlük ve engelleri kaldıracaktır. Müçtehit ise fıkha ilişkin mesafeleri kat edip günümüz toplumunda doğru bir şekilde tatbik edilmesinde toplum ve bireyin hayatının her alanında görülmemiş bir şekilde yoğunlaşan modern çekişmeleri, aktüalitetleri, yükselme ve ilerleme adıyla değişen durumları göz önünde bulundurarak modern fikhî meselelerin tamamının çözüme kavuşturulmasında ilgili usul ve ilkeleri kullanmaktadır.

Söz konusu veriler ve gerçekler ışığında insanların yeni buluşlardan yararlanabilmeleri adına asrın getirdiği yenilikler ve değişken güncel meselelerle yüzleşmesinde içtihadın ehemmiyeti açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte insanlar, içtihat kapısının kıyamete kadar açık olduğundan hareketle hoş görü dini olan İslâm şeriatından zerre kadar dahi taviz vermezler. Hz. Peygamber'in açmış olduğu bu kapıyı kapatmaya kimse güç yetiremez.

Dünyanın dört bir yanında yaşayan insanların problemlerine çözüm üretilmesi ancak ve ancak ilimde râsih olan âlimlerin içtihatla bulunmalarıyla mümkündür. Dolayısıyla bu önemli mevzuya pür dikkat ışık tutmak isteriz ki okuyucu, hassas olan bu konuda râsih fukaha ve mütehasıs ulemanın görüşlerine fazlasıyla muttali olabilsin.

İçtihadın Tanımı, İçtihat Bulunurken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar ve İçtihadın Gerekliği

1.1. Sözlük ve Terim Olarak İçtihat

Sözlükte, جَهْدٌ maddesinden türeyen içtihat için büyük tarihçiler, mahir muhakkik ve alanında uzman fakihler, birçok mana kaleme almışlardır. İçtihat, değer bakımından birbirine sıkı sıkıya bağlı şeyler hakkında çaba sarf etmektir. Yine içtihat, hükme sevk eden deliller dikkate alınarak bir hükmü istinbat etmede olanca gayret sarf etmektir.²

Aynı şekilde *Lisânü'l-Arab* adlı eserin sahibi İbn Manzûr (ö. 711/1311) içtihadın iştikakına ilişkin şunları yazmıştır: “جَهْدٌ فِي الْأَمْرِ / herhangi bir işte ciddi olup maksat hâsıl oluncaya dek o şeyde azmetti.”³ Bununla ilgili olarak cehd kelimesi ile ilgili Kur'an'da وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ “Mutlaka ona inanacaklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah'a yemin ettiler”⁴ şeklinde birçok ifade görmekteyiz. Yine *el-Kâmûsü'l-Muhîr* adlı kitapta içtihadın iştikakına dair şunlara yer verilmiştir: “İçtihat kelimesi جهد kelimesinden türemiştir: Bu kelimeye yer alan cim harfi fetha (üstün) okunduğunda gayret; zamme (ötre) okunduğunda ise meşakkat anlamlarına gelmektedir.⁵ Dolayısıyla اجْتَهَدَ فِي الْأَمْرِ / herhangi bir şeyin nihayetine ulaşmak için olanca gayret ve çabasını harcadı” demektir.⁶ O halde cehd/cühd kelimesinden türeyen içtihat, herhangi bir şeyi elde etmek üzere meşakkat yüklenip olanca gayret sarf etmektir.⁷

İçtihadla ilişkin zikredilen manalara ilave olarak ez-Zühaylî (ö. 2015/1436) içtihadın “herhangi bir şeyin gerçekleştirilmesinde var olan gücün tamamen sarf edilmesinden ibaret” olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla söz konusu içtihat, içerisinde meşakkat ve külfetin olduğu hususlarda kullanıldığı söylenebilir. Bu yüzden اجْتَهَدَ فِي حَمْلِ حَجَرِ الرَّحَى / değirmen taşıyı kaldırmak için içtihat etti (olanca gücünü harcadı)” denilir. Ama اجْتَهَدَ فِي حَمْلِ حَرْدَلَةٍ وَنَوَاةٍ / çekirdek ve hardal tohumunu kaldırmak için içtihat etti (olanca gücünü harcadı)” denilmez.⁸

Terim olarak içtihadla gelince; âlimlerin içtihadı birbirinden farklı tanımladıkları görülmüştür. Şöyle ki el-Cürçânî (ö. 816/1413) “Şer'î bir hükme ulaşabilmek için fakihin bütün çabasını ortaya koyması” şeklinde tanımlamıştır.⁹ el-Âmidî ise (ö. 631/1233) Cürçânî'nin söz konusu tanımına şunları ilave etmiştir: “İçtihat, yapabileceğinden daha fazlasını ortaya

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut h. 1412, II, 395-397.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, II, 395-397.

⁴ Maide, 5/53; Enam, 6/109; Nur, 24/53; Fatır, 35/42.

⁵ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, h. 1412, s. 351.

⁶ Feyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî ğaribi şerhi'l-kebir*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, ts, s. 44.

⁷ Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, *el-Müncid fî'l-luğati ve'l-a'lâm*, Daru'l-Meşriq, Beyrut, ts, s. 106.

⁸ Zuhaylî, Vehbe, *usulü'l-fikhi'l-İslâmî*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1998, II, 1064.

⁹ Cürçânî, *Kitâbu't-Tar'rîfât*, Daru'l-Kütüb, Beyrut, h. 1408, s. 10.

koymak suretiyle şer'î meselelerin hükmünü öğrenme çabasıdır.”¹⁰ Şevkânî (ö. 1250/1834) ise *İrşâdu'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hakk fî 'ilmi'l- usul* adlı meşhur eserinde içtihadı “istinbat yöntemiyle şer'î-amelî hükme ulaşmada yoğun çaba sarf etmek” şeklinde tanımlamıştır.¹¹

1.2. İctihad Yaparken Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Müçtehitlerin dinî hükümlerin gayelerini (makâsîdü'ş-şer'îa) gerçekleştirebilmek için - Muhammed Tâhir b. Aşûr'un (ö. 1284/1868) da *Makâsîdü'ş-şer'î'ati'l-İslâmiyye* adlı kitabında yer verdiği gibi- birtakım hususlara dikkat etmeleri gerekmektedir. Bu hususlar ise şunlardır:

- Makâsîdü'ş-şer'îa ile ilgili sözleri ve bu sözlerin ihtiva ettiği manaları lügavî kullanımları yanında kendisiyle fikhî istidlal yapılan lafzî kaidelerle şer'î nakle uygun bir şekilde çok iyi anlamak gerekir. Zaten ilgili durumun kazanımının büyük bölümünü, fıkıh usulü ilmi üstlenmiştir.

- Müçtehit, birbiriyle tearuz eden delilleri ilga ve tenkih yöntemiyle giderip araştırmalı, söz konusu delillerin delâletine hâlel getirecek başka delillerin olmadığına kanaat getirmeli ve dikkatini ilgili delillerde yer alan kelimelerin medlûlünü yorumlamaya vermelidir.

- Müçtehit, fıkıh usulünde belirtilen illeti bilme-bulma metotlarından herhangi bir metot ile değişmeyen hükümlerin illetlerini bildikten sonra şârî'in nassında zikredilmeyen herhangi bir meselenin hükmünü, nasta zikredilen herhangi bir meselenin hükmüne kıyas etmelidir.

- Müçtehit, şer'î delillerden bir benzerinin olmamasından ötürü kıyas delilini kullanamadığı durumlarda hükmü bilinmeyen herhangi bir fiil ya da olay hakkında hüküm verebilmelidir.

- Müçtehit İslâm hukukunun değişmez bazı ahkâmını ele alırken, kendini o hükmün illet ya da hikmetini bilmeyen biri olarak telakki etmelidir. Bunu yaparken de kendini, o meselenin hikmetini anlamada kâsır; İslâm hukukunun genişliği yanında da ilmini noksan addetmelidir. Bu duruma taabbudî denilmektedir.¹²

1.3. İctihadın Gerekliliği

Şüphesiz bizler içtihadın hakikat ve şartlarını yukarıda ele alınan hususlar ışığında bütün yönleriyle idrak edebiliriz. Ayrıca İslâm hukukunun önemli şartlar altında olmak koşuluyla adalet, vicdan, dikkat ve güven çerçevesinde günümüz fıkıh meselelerini çözmek üzere içtihat etme sorumluluğunu, şer'î ilimlerde râsih ve alanında uzman fakihlerin boynuna yüklediğini açık bir şekilde söyleyebiliriz. Bu durumda “Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir”¹³, “Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkaran, sizin gizlediğiniz ve açığa vurduğunuz şeyleri Allah bilir”¹⁴ ve “Allah, açığa vurduklarınızı da, gizlediklerinizi de bilir”¹⁵ gibi ayetlere tam manasıyla iman eden, her hâlükârda Allah'tan korkan alanında mahir müçtehitlerin

¹⁰ Âmidî, *el-İhkâm fî usuli'l-ahkâm*, Matbaatu Muhammed Ali Subeyh ve Evlâduh, Kahire, ts, III, 162.

¹¹ Şevkânî, *İrşâdu'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hak fî 'ilmi'l- usul*, Mustafa Halebî, Kahire, 1938, s. 250.

¹² İbn Âşûr, *Makâsîdü'ş-şer'î'ati'l-İslâmiyye*, thk., M. Tâhir el-Misâvî, Daru'n-Nefâis, Ürdün, 2001, s. 183-4.

¹³ Nahl, 16/19.

¹⁴ Neml, 27/25.

¹⁵ Nur, 24/29.

ortaya koyduğu fikhî şartları haiz şahsiyetler dışında avam-havastan hiç kimse fikhî meselelerinde içtihat edemez. Onlar ki, İslâmî hükümleri ve rabbânî hukuku gayet iyi bilmekte ve söz konusu şer'î hükümlerin kıyamete kadar insanlığın yararına yönelik olduğu hususuna da tam bir şekilde inanmaktadırlar. İslâm hukuku, her zaman ve her yerde tam bir uyum ve ahenk içindedir. Çünkü içtihat, ancak ve ancak Kur'an usulü, nebevî sünnete dair ilkeler, fikhî şartlar ve İslâmî kurallar çerçevesinde cereyan eder.

Kuşkusuz Kur'an içtihadın lüzumuna ve bu sahada yetkin olan müçtehitlerin önemine sonsuza değin baki kalacak bir dille *"(Ne var ki) Müminlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar"*¹⁶ ayeti ile işaret etmektedir. İlgili ayet ışığında içtihatla bulunan İslâm âlimleri her çağda İslâm'ın doğru düşüncelerini öne çıkaran fikir hazineleri olarak betimlenmiştir. Bundan dolayı Hasan A. Mer'î, içtihadla ilişkin şu açıklamada bulunmuştur:

"İçtihadı, her zamankinden daha çok bizim için bir zorunluluk olarak görüyoruz. Zira olaylar her daim yenilenmekte maslahatlar ise gitgide karmaşık bir hal almaktadır. İslâm hukuku, söz konusu maslahatların fertler ya da devletler bazında olup olmamasına bakmaksızın ilgili maslahatlara tatbik edilmeli, insanların yararını gözetmek üzere gelen kolaylık dini İslâm çerçevesinde söz konusu maslahatların yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. İslâm dininin kolaylık dini olduğu ise hüküm bakımından daha hafif olandan daha zor olana doğru insanların yükümlülüğünü kolaylaştırması adına tedricî olarak varit olmasından anlaşılmalıdır. Şayet içki ile ilgili olarak tek seferde yasak gelmiş olsaydı insanlar içki içmeyi kesinlikle bırakamazlardı."¹⁷

İbn Âşûr da *Makâsîdü's-şer'î'ati'l-İslâmiyye* adlı eserinde konuya ilişkin şu açıklamalara yer vermiştir: "İslâm âlimlerinin ülkelerin halleri ve ihtiyaçlarını gözeterek içtihatla bulunması hükmen farz-ı kifâyedir. Ancak âlimler, içtihadla zemin hazırlayan sebeplere ve araçlara sahip oldukları halde ihmalkâr davranarak günahkâr olmuşlardır."¹⁸

İslâm âlimleri, *"O hâlde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının"*¹⁹ ve *"Ey akıl sahipleri! İbret alın"*²⁰ ayetlerin kapsamından hareketle içtihatla asıl olan şeyin usul, muhkem ve sabitelerin ele alınması, şer'î meselelerde ihtilafın cevazı ve fikhî meselelerin yaşanan çağın ve mekânın gereksinimlerini dikkate alarak yeniden gözden geçirilmesi hususunda fikir birliği içinde olmuşlardır. Zira içtihadın çokluğu Hz. Peygamber'in sünnetinden kaynaklı olmakla birlikte fert ve toplumun maslahatı için konulmuş ebedi bir hakikattir. Bu yüzden İslâm âlimlerince herhangi bir meselede ihtilaf etmek, iki durum dışında ayıp karşılanmamıştır. Söz konusu durumlar ise şunlardır:

¹⁶ Tevbe, 113/122.

¹⁷ Mer'î, *el-İctihâdu fi's-şer'î'ati'l-İslâmî*, Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, h. 1404, s. 155.

¹⁸ İbn Âşûr, *Makâsîdü's-şer'î'a*, s. 408.

¹⁹ Teğabun, 64/16.

²⁰ Haşr, 59/2.

Birincisi; şeriatta öteden beri uygulanagelen ve toplumda zemin bulan, kabul gören kat'î meselelerde ihtilaf etmektir.

İkincisi ise; kardeşliği, toplumsal eşitliği paramparça eden, toplumun düzenini bozup onları yardımlaşma duygularından uzaklaştırarak gruplaşmalarına sebebiyet veren taassup anlayışıdır. Taassuba kapılan insanlar, Kur'an'ın *"İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının"*²¹ ayetini unutmaktadırlar.

Siyasi parti liderleri arasında cereyan eden gümbürtü ve anlaşmazlığa tanık olduğumuz gibi ilgili hakikat ve veriler ışığında birçok dinî firkalar arasında da söz konusu anlaşmazlığı açıkça görmekteyiz. Şöyle ki siyasi liderler yaşanan siyasi olaylarda tartıştıkları gibi İslâm müçtehitleri de şer'î konularda cedel ve ihtilafa düşmüşlerdir. Buna rağmen fukaha arasında cereyan eden cedel ve ihtilafa büyük fayda görmekteyiz. Zira fikhî meselelerdeki tartışmalar sayesinde yeni fikirler üretilmekte, Müslümanların geleceği için en iyi yollar ortaya konulmakta ve günümüz çağında İslâm hukukuna yönelik yeni alanlar açılmaktadır. Bu da aynı konuda birden fazla içtihadın hem İslâm dairesi içerisinde olduğunu hem de içtihadın Kitap, sünnet ve icmân bütün şart ve kayıtlarıyla değişmez usullerinden biri olduğunu göstermektedir.

Muaz b. Cebel'i (ö. 17/638) Yemen'e vali olarak gönderen Hz. Peygamber'in içtihadına ilişkin son derece önemli direktiflerde bulunduğunu gördük. Nitekim Hz. Peygamber'in Muaz'ı Yemen'e gönderdiği vakit aralarında geçen konuşmayı tarih, altın harflerle kaydetmiştir. Şöyle ki Hz. Peygamber Muaz'a "Yemen halkını nasıl yöneteceksin?" diye sorduğunda o, *"Kur'an ışığında Yemenlilerin ihtiyaçlarını gidereceğim"*, diye cevap vermiştir. Daha sonra Hz. Peygamber Muaz'a ilgili meseleye yönelik *"Kur'an'dan bir çözüm bulamadığında ne yapacaksın?"* diye sorduğunda o, *"sünnet ile hükmedeceğim"*, diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber, *"ya sünnette de ilgili meseleye yönelik bir çözüm bulamadığında ne yapacaksın?"* diye sorduğunda ise o, *"bu durumda kendi re'yimle içtihat edeceğim"*, diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber Muaz'ın cevap karşısında oldukça sevinmiş ve Allah'a hamd etmiştir. Kuşkusuz bu tarihî vakiayı İbn Kesîr (ö. 774/1373) tefsirinde şöyle izah etmiştir: *"Ahkâma ilişkin Kur'an'ın tefsirine yönelmemiz gerekir. Şayet herhangi bir meseleyi Kur'an'da bulamazsak onu sünnetten aramalıyız. Nitekim Hz. Peygamber'in Muaz'ı Yemen'e vali olarak gönderdiğinde "neyle hükmedeceksin?" diye sorduğunda, "Allah'ın Kitabıyla hükmedeceğim" demiştir. Hz. Peygamber, "şayet Allah'ın Kitabında bulamazsan ne yapacaksın?" o, "Allah resulünün sünnetiyle hükmedeceğim" demiştir. Hz. Peygamber, "peki sünnette bulamadığında ne yapacaksın" diye sorduğunda, "kendi re'yimle içtihat edeceğim" diye cevap vermiştir. Aralarında geçen diyalogdan sonra Hz. Peygamber Muaz'ın göğsüne vurarak "Allah'ın elçisinin elçisini başarılı ve isabetli kılan Allah'a hamd olsun", demiştir."*²²

²¹ Maide, 5/2.

²² İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'ani 'l-'azîm*, Daru'l-Mufid, Beyrut, ts, I, 4.

Hız Peygamber ile Muaz arasında geçen bu diyalogdan içtihadın Kur'an ve sünnet ile sabit olup desteklendiğini anlamaktayız. O halde modern kavramların, güzel kelimelerin, âlemi küçük bir kasabaya benzeten, gelişmiş ve geri kalmış ülkeler diye taksim eden, bazı ülkeleri üçüncü dünya ülkeleri diye kategorize eden küreselleşme gibi etkileyici ifadelerin kullanılmasıyla yükselen medeniyet ve kültürün parıldaması, çağın ilerlemesi ve zaman ve mekânın değişmesine rağmen içtihadta herhangi bir şüpheye mahal yoktur.

Bunların yanında insanlar ahlaken hastalanmışlardır. Öyle ki bu hastalık fert ve toplumun küçüğünden büyüğüne, kadınından erkeğine, yöneticisinden raiyyesine, başkanından tebaasına kadar herkesi kuşatmış; onlar mal/mülk ve yöneticilik arzularına kapılmışlardır. Hasan A. Mer'î, bu açıklamalara şunları ilave eder: "Günümüzde kuşkusuz içtihat faaliyeti, duyulan ihtiyaç, selefin dönemindeki içtihat faaliyetinden daha hafiftir. Çünkü ilimler tedvin edilmiş, birçok farklı görüşü ele alan eserler çoğalmıştır. Bu durumda ulema, İslâm hukukunun gölgesinde kalarak ümmetin maslahatına ve hayrına olacak şeylere odaklanmalıdırlar. Bununla İslâm hukukunun yetkinliğini her zaman ve mekâna tahsis edebiliriz. Ulemamız nezdinde fetvaların ihtiyaç, mekân ve durumlara göre değişkenlik arz ettiği kabul edilmiştir."²³

O halde içtihadın birbirinden farklı olması sebebiyle herhangi bir meselede katî bir çözümün bulunmamasının bir mahsuru olmaz. Ancak söz konusu içtihadın birbirinden farklı olması, toplumda güven ve barışı ikame etmeksizin katî hakikat ve parıldayan delillerden uzak durup ehl-i hakka karşı hadsiz davranmaya, asıl dururken fer'e rıza göstermeye, cüziyyâtın külliyyata tercih edilmesine, ümmetin gücünü kırarak onları birbirinden nefret ettirmeye, kalplere kibir duygusunu aşılıp kişisel çekişmelere götürecekse bu durumda bahse konu içtihat, insanları cehennem yurduna götüren kınanmış bir parçalanma olarak değerlendirilir. Bu yüzden Kur'an "*Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz elden gider*"²⁴ ayetinin mesajıyla bu gibi ihtilafları son derece yasaklamıştır.

İçtihadın Kısımları, Alanı ve Müçtehidin İçtihadta Bulunma Şartları

1.1. İçtihadın Kısımları

Hiç şüphe yok ki İslâm hukuku, insan hayatına yönelik beşeri problemlerin neredeyse tamamı hakkında parıldayan delilleriyle bir takım yönlendirmelerde bulunmuştur. İslâm hukukunun izlerini taşıyan toplum ve fertten her biri, İslâmî hükümleri bazen açık delillerle bazen de delil ve burhana bağlı sembol ve işaretlerle icra edildiğini bileceklerdir. Bu yüzden âlimler içtihadı üç kısma ayırmıştır.

a) Beyanî İçtihat: Şâri'in metinlerinden şer'î hükümleri açıklamaya yönelik yapılan içtihatdır.

²³ Mer'î, *el-İctihâd*, s. 155.

²⁴ Enfal, 8/46.

b) Kıyasî İctihat: Kur'an ve sünnette yer almamış sonradan vuku bulmuş meseleleri, şâri'in metinlerinde yer alan hükümlere kıyas ederek yapılan içtihatır.

c) Istislâhî İctihat: Kur'an ve sünnette yer almamış sonradan vuku bulan meseleleri, maslahat kaidesi çerçevesinde ortaya koyarak yapılan içtihatır.²⁵

İctihada yönelik yapılan söz konusu kısımları dikkate alan başta el-Karadâvî olmak üzere birçok muasır fakih, günümüzde içtihadın farz ve kaçınılmaz olduğunu ifade etmişlerdir. el-Karadâvî konuyla ilgili şöyle der: "İctihat günümüzün zorunluluklarından olup dinin farzasındandır. Nitekim din, İslâm hukukunun verileri ışığında insanların problemlerini çözebilecek müçtehitlerin olmasını gerekli kılmıştır. O halde içtihadı ehil insanların içtihadta bulunmaları hükmen farz-ı kifâyedir. Buna göre ümmet içerisinde Müslümanların şer'î problemlerine çözüm bulabilecek yeterli sayıda müçtehit var ise bu durumda insanlar, içtihadta bulunma sorumluluğundan kurtulmuştur. Aksi takdirde herkes günahkâr olur. Dinin gerekli kıldığı durum işte budur.

İctihadın günümüzün zorunluluklarından olmasına gelince; bizler hayatın değiştiğine ve dünyanın geliştiğine tanıklık etmekteyiz. Eski eskide kaldı. Öncekilerden daha mükemmel fikir üretemeyiz ya da öncekiler sonra gelen nesle herhangi bir fikir bırakmadı gibi ifadelerle içtihat yapmaktan sakınmak kimseye fayda sağlamaz.²⁶

Bizler, Hz. Peygamber'in bu münasebetteki sözünü tarihî değere şayan görmekteyiz. Zira o, "Şüphesiz ki, Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinî işlerini yenileyecek bir müceddit gönderecektir."²⁷ İşte bu şahıs (Hz. Peygamber), bütün gayret ve aktivitesini Allah'a olan inancından alan, Allah için seven Allah için buğz eden ve onun emir-yasaklarını ve her zaman Allah'ın şeriat-ı garrasını insanlara tebliğ etmede aşırı hırslı olan biridir. İlgili hadis göstermektedir ki içtihat, fakih ve âlimleri hayatın gelişmesine, zamanın değişimine, günümüz meydan okumalarına karşılık sağlıklı cevaplar bulmaya ve yeni teoriler üretmeye sevk eden bir güç olmakla birlikte güncel problemleri, yeni felsefeleri ve İslâm ümmetinin son yıllarda karşılaştığı beşeri düşünceler ve sözde yaratıcılığın ürünlerinden olan maddi kültür ve medeniyet ile özdeşleşmiş birçok sistemi de izale eden bir etkidir.

d) İntikâî İctihat: İslâm âlimleri, ilk günden beri hiçbir milletin kültür mirasında bulunmayan zengin bir fıkıh mirası geride bırakmıştır. Dini ekoller bağlamında tesis edilen İslâm kütüphanelerini, üniversitelerini ve dört mezhebi incelediğimizde söz konusu mirasın muazzam bir şekilde fikhî zenginlikle dolu olduğunu göreceğiz. Bu Allah'ın ümmet-i Muhammed'e bahsettiği dengi bulunmaz nimetlerden sadece biridir. O halde hiç kimse içtihat sahasını fakihler arasında cereyan eden görüşlerle sınırlayamaz. İctihat zenginliği, bütün düşünce ve gelişmelerle yüzleşmeğe muktedirdir. Bu durumda Allah'ın ebedi olan dinini söz konusu düşüncelere münhasır kılmaya gerek yoktur. Nitekim herhangi bir görüş

²⁵ Devâlibî, Marûf, *el-Medhal ilâ ilmi usuli'l-fikh*, Matbaatu Dimaşk, 3. baskı, 1959, s. 75-389; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh*, II, 1069.

²⁶ Zuhaylî, "el-Âlemu'l-İslâmî Dergisi", sayı, 2-1885, Rebi'ul-Evvel, 9, h. 1426/ Nisan 18, 2005.

²⁷ Ebû Dâvûd, I, 127.

belli bir çevre ve toplumun menfaatini gözetirken; ilgili görüş bir başka çevre ya da toplumun maslahatına uygun olmayabilmektedir. Aynı şekilde herhangi bir görüş, belli bir çağda dikkate değer bulunurken söz konusu görüş bir başka çağda dikkate değer olmayabilir. Buna rağmen hiç kimse İslâm'ın günümüzde modern düşüncelere ve insan hayatının gidişatına galebe çalan değişken ve gelişmiş toplumlara ilgisiz kaldığını söyleyemez.

e) İnşâî İctihat: Bu icthât çeşidi, güncel meselelerde öne çıkmaktadır. Nitekim içinde bulunduğumuz çağ, kalkınma ve ilerlemeye zemin hazırlayan modern makine ve icatların yaşandığı çağdır. Bundan dolayı günümüz çağı, İslâm ümmeti nezdinde mevcut olan şer'î ölçüler ve muteber deliller ışığında uluslararası ilişkilerin pekiştirilmesi, ölüm ve hayata dair sorunlara, binlerce güncel meselelere ve uluslararası arenada cereyan eden siyasi, iktisadi ve içtimai bir takım problemlere çözüm üretilmesi noktasında oldukça başarısız kalmıştır.

f) Cemâî İctihat: İctihat heyete dayalı olursa böyle bir icthattan netice ortaya çıkar, hayatın ve başarının filikalari selametle sahile ulaşır. Bu durumda fukahânın görüşleri mantık noksanlığı ve hatadan korunmuş olur. Bütün meselelerin çözümü ise katiyet ifade eden icmâ ile mümkündür. O zaman herhangi bir mesele üzerindeki fukahânın icmaı tek bir görüş üzere kılınır.

İctihada ilişkin zikrolunan kısımların İslâm toplumunda icra edilmesine yönelik yapılan çağrı yeni değildir. Zira önceden beri fakihlerin bir sahada toplanıp titizlikle fikirlerini ortaya koydukları olmuştur. Bu düşünce, ulema nezdinde kişisel icthadın olmadığını göstermez. Çünkü bizler bu düşünceleri öne sürerek kişisel icthât alanını daraltmak istemiyoruz. Nitekim bizler herkesçe malum olan *“Hâkim icthât yapıp doğruya isabet ederse ona iki sevap vardır. İctihat yapıp yanlış yaparsa ona bir ecir vardır”*²⁸ hadisi Hz. Peygamber'den işitmiş kişileriz.

İctihada ilişkin zikredilen söz konusu kısımları tam manasıyla şu şekilde açıklayabiliriz:

Birincisi: Şer'î kaynaklarda çözümüne rastlanmamış meselelerin tahlili derin bir düşünce neticesinde icthâtla mümkündür. O zaman bu gibi meselelerin çözümü için şer'î deliller, doğru bir usul ve temel ilkeler etrafında olmak koşuluyla icthât gereklidir. Müçtehit feraset ve basiret çerçevesinde şer'î delillerin anlamlarını inceler, fakihlerin ilmî yönlendirmeleri doğrultusunda bir manayı diğer manaya tercih edinceye kadar pür dikkat tartışır. Deliller arasındaki ihtilafın yaşandığına muttali olduğunda kanaatini ortaya koyarak tercih ettiği delili belirler. Daha sonra ise mevcut deliller arasından tercih ettiği delil ışığında meselelere çözüm üretir.

İkincisi: Meselelerin çözüme kavuşturulmasına ilişkin herhangi bir delilin ya da icma'ın mevcut olması durumunda müçtehit, şeriatın makâsıdını en ince ayrıntısına kadar araştırdıktan sonra şer'î ilimler ışığında bütün gayretini ve bilgisini ortaya koyarak icthatta bulunur. Öyle ki müçtehit, toplumda insanların karşı karşıya kaldığı meseleleri şer'î hükme

²⁸ Buhârî, Müslim, İbn Hanbel ve Tirmizî dışında diğer Sünen muhaddisleri tarafından manen tevatür derecesine ulaşmış hadis olarak kabul edilmiştir. *Câmi'ul- usul*, X, 412.

hazır hale getirme noktasında başarıyı elde eder. Bu ise ancak ve ancak şer’î işaretler ışığında gerçekleşir. İşte buna “re’yle içtihat” denir.

Üçüncüsü: Kıyas ve istihsan, şer’î bir hüküm ortaya koyamadığında Amr b. As’tan rivayet olunan hadis dikkate alınarak rabbânî kanunlar ve şer’î hükümler bağlamında bir içtihat, kaçınılmazdır. Nitekim Amr b. As Hz. Peygamber’den “*hâkim içtihat yapıp doğruya isabet ederse ona iki sevap vardır. İctihat yapıp yanlış yaparsa ona bir ecir vardır*”²⁹ hadisini işittiğini ifade etmiştir. Ancak şu kadarı var ki, fıkıh kitaplarını dikkatli bir şekilde araştırdığımızda İmam Şâfiî’nin içtihadı, “Kitap veya sünnette varit olan hüküm üzerine kıyasta bulunarak hüküm elde etmek” şeklinde açıkladığını görürüz. Birisi Şâfiî’ye “o halde kıyas nedir? Acaba kıyas içtihat mıdır? Yoksa kıyas ve içtihat farklı şeyler midir?” şeklinde sormuş; o da “ içtihat ve kıyasın bir mana için kullanılan iki isim olduğunu” belirtmiştir.³⁰

1.2. İctihadın Alanı

Usul âlimleri, içtihadı yönelik birçok mana ortaya koymuştur. Şöyle ki, Cürcânî, “ *هُوَ* / *إِسْتِفْرَاحُ الْفَقْهِ الْوَاسِعِ لِيَحْصُلَ لَهُ ظَنٌّ بِحُكْمٍ شَرْعِيٍّ* / şer’î hüküm elde edilmesi için fakihin bütün çabasını ortaya koyması” şeklinde tanımlamıştır.³¹ Ancak içtihadın ıstilahî anlamı üzerinde usulcülerin tartıştıklarını bilmekteyiz. Nitekim İbnü’l-Hâcib (ö. 646/1249) Cürcânî’nin içtihadı dair yapmış olduğu söz konusu tanımda “*ليحصل*” kelimesine yer vermemiştir.³² Sübkî ise hüküm kelimesinden “şer’îlik” manasının anlaşıldığından hareketle “*شرعي*” lafzına içtihadın tanımında yer vermemiştir.³³

Herhangi bir meselenin çözüme kavuşturulmasına yönelik Kur’an ve sünnette yer alan şer’î deliller yanında katî burhanlar ve ulemanın icmaı yoksa bu durumda –fakihler arasında ihtilaf yaşanmaması için- içtihat kaçınılmazdır. Bundan ötürü Gazzâlî, içtihadı şöyle tanımlamıştır: “İctihad, içerisinde katî delilin olmadığı her şer’î hükümdür.”³⁴

İctihadın alanına dair İslâm’ın beş esası olan kelime-i şahadet, namaz, zekât, oruç, hac ve farziyeti yanında zina yapma, içki içme ve insan öldürme gibi katî nasla yasaklanan eylemlerin haram olduğu hususu tartışmaya açılmaz dolayısıyla bu gibi konularda içtihadı mesâğ yoktur.

Usulcüler içtihadın alanını ikiye ayırmıştır. Birincisi kendisinde içtihadın uygun olmadığı şeyler ki, sübûtu ve delâleti kesin nasla sabit olan dinî hükümlerdir. İkincisi ise, kendisinde içtihadın yapılabildiği meselelerdir ki, hakkında sübûtu veya delaleti zannî olan ya da hakkında icma ve nas bulunmayan hükümlerdir.³⁵

²⁹ *Câmi’ul-usul*, X, 548; *Cem’ul-fevâid*, I, 683; *Mecme’u’z-zevâid*, IX, 195.

³⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, Matbaatu’l-Halebî, Birinci Baskı, s. 477.

³¹ Cürcânî, *Kitâbu’t-Tar’rîfât*, s. 10.

³² İbnü’l-Hâcib, *Muhtasarü’l-müntehâ*, Hadâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 132. Baskı, s. 19.

³³ Sübkî, *Cem’ul-cevâmi’ ma’a şerhi’l-Muhallâ*, Beyrut, II, 389.

³⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ‘ilmi’l-usul*, el-Matbaatu’l-Emîriyye, Mısır, II, 103.

³⁵ Hilâf, Abdulavehhâb, *‘İlmi’l-fikh*, s. 257; Şa’bân, *usulü’l-fikhi’l-İslâmî*, s. 230; Âmidî, *el-İhkâm fi usuli’l-ahkâm*, III, 140; Zuhaylî, *usulü’l-fikhi’l-İslâmî*, II, 1081.

Günümüzde fert ve toplumun karşı karşıya kaldığı engelli, tıkanık ve çetrefilli problemlere içtihat olmadan adil bir çözüm bulmak imkânsızdır. Hiç şüphe yok ki şer'î bir hükmü tayin etme noktasında fakihlerin ihtilafa düşmesi kaçınılmazdır. Bunun yanında söz konusu ihtilaf, ulemanın da ifade ettiği üzere rahmettir. Kaldı ki müçtehitlerin herhangi bir mesele hakkında ittifak etme zorunluluğu da yoktur. Ayrıca aralarında herhangi bir konu hakkında ihtilafın olması -İslâm hukukunun ciddiyet, güven ve müspet unsurlar çerçevesinde İslâmî metotlara bağlı kalınarak tamamen hür bir şekilde içtihat sahasındaki engellerin aşılması adına- gayet mümkündür. İşte o zaman içtihadın önemi kalplerin derinliğine kadar nüfuz edecektir. İslâmî hükümlere aşına olan avam ve havastan herkesçe bu durum bilinmektedir. Bu yüzden içtihat, ulema tarafından İslâm hukuku sahasında gerekli bir faaliyet olmakta ve büyük önem arz etmektedir. Mesele ve hükümler içtihattan istinbat edilmekte olup içtihadta olan gereksinim her çağda daimi bir ihtiyaç olmaktadır. Özellikle bütün insanların ulaşmakta sıkıntıya düştüğü modern ilim, eşsiz teknoloji ve yeni icatlar çağı olarak adlandırılan günümüzde içtihadta daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı şekilde fert-toplum, medeniyet-kültür ayrımı yapmadan birçok zıtlık ve karışıklığı içerisinde barındıran çağın yaşadığı uluslararası krizler yanında uluslararası düzeyde fikir ve inanç alanlarında da içtihadta gereksinim duyulmaktadır. Bununla birlikte fikirsel kutuplaşmaların ve maddi savaşların Arap âleminden başlayıp Müslümanların yaşadığı diğer coğrafyalarda ortaya çıkan bölgelerde içtihat ayrıca önem arz etmektedir. Bu gibi yerlerde içtihadın olmaması ise ümmetin ahlaki esasları, sevgi, hoşgörü ve isar gibi kişiyi saygın derecelere yükselten imanî değerlere olan bağlı İslâm hükümlerini kaybedinceye kadar giderek azaltacaktır. Böyle olduğunda da insanlar günlük yaşantılarında İslâm'dan uzak durmaya başlayacak ve yaşantısı hayvanlara benzeyecektir. Böyle bir hayat tarzı ise biz Müslümanlara yasaklanmıştır.

İçtihat bu gerçekler ışığında olduğu vakit Müslüman birey dünyalık şeylerden arınıp üstünlük ve alçakgönüllülükte melekleri de geçerek çağdaş medeniyetlerin yoksun olduğu, maddî aklın kendisini idrak etmekten aciz; muasır medeniyetlerin kasır kaldığı üstün meziyet ve faziletten canlı ve mükemmel bir örneği temsil edecektir. Zira İslâm hukuku dünya var oldukça ebedi kalacak, komplo ve saldırılarla yüzleştğinde âlimlerin bu çirkin entrikaları ve bazen açık bazen de perde arkasında gizli bir şekilde düzenlenen patlamaya hazır enerjileri bertaraf edebilmek için tek bir yerde toplanmaları gerekir. İstisnasız ümmetin iman gücüyle bu komplolara direnmek için böylesi ağır yaptırımlarda atak yapması gerekmektedir. Ümmet gerekli olan bu atağı gerçekleştirdiğinde tam anlamıyla Kur'an ayetleri insanların yaşantısına uygulanacak ve Allah'ın vaadi yeryüzünde tahakkuk edecektir. Nitekim Kur'an söz konusu durumu *"Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir*

şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir”³⁶ ayetiyle yankılayarak bildirmiştir.

İçtihat şart ve usulüne özen gösterilerek anlamı ve bütün gereksinimiyle, hükümleriyle, helal ve haramıyla mahallinde yapıldığında anlam kazanacaktır. Aynı şekilde müçtehit İslâm hukuku sahasında özverili bir şekilde estetik bir üslup, dikkat isteyen hikmet ve yeri geldiğinde güzel bir mev’iza ile yapılması istenen bazen de mücadele ve tartışmayla bunu talep eden olduğunda bu durum içtihadı daha güzel bir geleceğe taşıyacaktır. O zaman İslâm hukuku bütün renk ve anlamlarıyla örnek teşkil edecek ve olanca gayretleriyle İslâm hukukunun günümüze hitap etmesi noktasında kâsır olduğunu iddia edip haykıranlara rol-model olacaktır. İslâm hukuku müçtehitlerin gayretleri sayesinde insanların kalbine gıda veren parlak ve ulvi derecelere yükselecek, onları İslâm gölgesi altında semavi bir bağ ile bağlayacaktır. İşte bu durumda Kur’an’ın “Allah’ın yardımı ve fetih (Mekke fethi) geldiğinde, insanların bölük bölük Allah’ın dinine girdiğini gördüğünde...”³⁷ ayeti tam manasıyla tahakkuk edecektir.

1.3. İçtihat Ehliyeti

Şer’î ilimlerde mütehasıs fakihler, müçtehit olacak kişinin aşağıda zikrolunan bir takım şartları taşımış olmasının gerekliliği hususunda ittifak etmişlerdir. Müçtehit olacak kişide aranan bağlayıcı düzeydeki fikhî şartların bir kısmı umumî iken bir kısmı da hususî olmaktadır. Müçtehitte aranan genel şartlar; Müslüman, mükellef ve adalet sahibi olmaktır. Bu üç şart müçtehit için gereklidir. Nitekim *el-Burhân fî usulî’l-fikh*’ın müellifi Cüveynî konuyla ilgili şöyle demiştir: “İçtihat ibadettir. Müslüman ve mükellef olmak ise ibadetin sıhhati için aranan şartlardandır. Aynı şekilde adaletli olmak da müçtehidin fetvasının kabulü ve o fetvayla amel edebilmek için şarttır. O halde fasık birinin fetvası kabul olmayıp onunla amel edilmez.”³⁸

Müçtehit ile ilgili gerekli olan özel şartlar ise âlimler tarafından ihtilaf konusu olmuştur. Dolayısıyla biz burada en önemlilerini zikredeceğiz.

* Müçtehit Kur’an ilimlerinde mahir olmalı ve Kur’an’da yer alan hüküm ayetlerinin sözlük ve terim manalarını bilmelidir. Ayrıca müçtehit, sünnetin maksatlarına muttali olmalıdır. Nitekim sünnet, Kur’an’ın açıklayıcısıdır. Bunun için müçtehit, içtihatla bulunacağı vakit ihtiyaç duyduğu kadarıyla sünneti bilmelidir. Aynı şekilde müçtehit, hadislerde yer alan kelimelerin sözlük ve terim manalarını bilmeli, fikhî kural ve şartlarına hâkim olmalıdır. Zira o, şer’î hükümleri ve usullerini ortaya koyması itibarıyla Hz. Peygamber’in naibi/varisidir. “Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar”³⁹ hadisine göre de mertebe bakımından yüce konumdadır.

³⁶ Nur, 24/55.

³⁷ Nasr, 110/2.

³⁸ Cüveynî, *el-Burhân fî usulî’l-fikh*, thk, Abdülazim, Metâbi’u’d-Devha, Katar, h. 1399, II, 332.

³⁹ Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I, 169.

* Müçtehit genel olarak Kur'an ayetlerinin nüzul sebeplerini, hadislerin açıklamalarını bilmeli ve özel olarak da hüküm ayetlerinde yer alan lafza ilişkin kavram ve oluşumların manalarını dikkatli bir şekilde anlamalıdır. Müçtehit için bu şart her zaman gereklidir. Ayrıca müçtehit hükmü neshedilmiş ahkâma muttali olabilmek için Kur'an ve sünnette yer alan nâsih-mensûh ilmine hâkim olmalı, birbiriyle tearuz içinde olan ayet ve mütevatir hadisleri bilmelidir. Müçtehit bu ilimlere tam manasıyla vâkif olduğunda İslâm hukukunda hakkıyla içtihat edebilecektir.

* Müçtehit, aile ve iktisat gibi toplumla ilgili problemleri ve şer'î meseleleri çözmede de fukaha arasında cereyan eden üzerinde icma ve ihtilaf edilen konuları bilmelidir ki verdiği fetvada icma'ya muhalefette bulunmasın.

* Müçtehit, hükümlerden istinbat etme yollarını, hükümlerin illetini, hükümlerde yer alan sebep ve maksatları, fikhî kavramların anlamlarını ve kıyası bütün yönleriyle bilmelidir. Zira kıyas, içtihadın kuralıdır.

* Müçtehit, aslî kaynaklardan Kur'an, sünnet ayrıca fikhî delillerin Arapça olduğunu göz önünde bulundurarak fasih Arap dilini gerek lügat gerekse nahiv ve sarf ilimleri açısından iyi bilmelidir. Bundan ötürü doğru bir şekilde Arapça bilinmezse müçtehit, fıkıh kitaplarını araştırıp inceleme hususunda yetersiz kalır.

* Müçtehit akıl sahibi olup hükümleri istinbat etme noktasında son derece tarafsız davranmalı, güzel ahlakla ahlaklanmalı, hükümleri hazırlamada sû-i zan ve şüpheden kaçınmalıdır. Nitekim psikolojik yönden ön yargıya ve kişisel etkenlere sahip bir müçtehidin maksadına ulaşması düşünülemez. Kaldı ki müçtehidin bu gibi etkenlere düşmesi içtihadın İslâm'ın ruhuna zarar verdiği anlamını taşımaz.

Usulcüler, müçtehitte aranan şartlara ilişkin birbirinden farklı ifadelere yer vermişlerdir. Bu ifadeler ise şöyledir:

a) Gazzâlî'ye göre müçtehitte iki şart aranır. Birincisi müçtehit şeriatı idrak edebilme kabiliyetine sahip olmalı, araştırma esnasında zannın tahrıklarına dayanabilmeli, önce yapılması gereken işleri öncelikle, ertelenmesi gereken hususları da ertelemelidir. İkinci şart ise, müçtehit, vereceği fetvalara itimat edilebilmesi için adaleti bozan hallerden kaçınmalı son derece adil davranmalıdır. Nitekim adil olmayan kişinin fetvası makbul değildir. Kendi adına fetva verecekse bu durumda adalet şartı onda aranmaz.⁴⁰

b) Şâtıbî'ye göre müçtehit, makâsidü's-şer'î'yi iyi anlamalı ve makâsidü's-şer'î'dan hüküm istinbat etmeye muktedir olmalıdır.⁴¹

c) Âmidî ve Beydâvî'ye göre ise müçtehitte iki şart aranır. Birincisi Allah'a ve Resulüne iman edip mükellef olmalıdır. İkincisi ise İslâm hukukuna dair hükümlerin kısımlarını, manaya delalet yönlerini ve ispat metotlarını iyice bilmelidir.

⁴⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 102.

⁴¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, IV, 105-106.

Yukarıda zikrolunan şartlar bağlamında müçtehit olan kişiye içtihat kapısının açık olduğu, içtihadın sadece mahallinde ve zan ifade eden konularda olması gerektiği anlaşılmaktadır. Konuyu izah etmek istediğimiz içtihat, işte budur. Kur'an ve hadislerin diline, ilim ve usulüne ayrıca hadislerin zayıfını sahihinden ayırt edebilme bilgisine hâkim olan kişi içtihadta bulunmaya ehildir. Dolayısıyla bu kapı her çeşit insana açık değildir. Yukarıda zikrolunan şartlar altında içtihadta bulunulduğunda – içtihadın İslâm hukukunu tecdit etmedeki rolü ortaya çıkacaktır.

SONUÇ

Şüphesiz Allah Teâlâ, Müslümanlara ebedi olan İslâm şeriatını bahşetmiştir. Söz konusu şeriat, büyük bir nimet ve hediyedir. Bu nimete ve hediyeye hiçbir nimet ve hediye denk gelemez. Çünkü Allah Teâlâ, kıyamete kadar kalıcı olacak sonsuz ve rabbânî olan bu bahse konu şeriatı göndererek dinimizi tamama erdirmiştir. O, Kur'an'da *“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim...”*⁴² ayetiyle İslâm hukukunun konumu ve değerini bizzat ilan etmiştir. Nitekim Allah, bu ayette İslâm hukukundan hoşnut olduğunu ve böylelikle dinimizi tamamladığını açıklamıştır. Bu yüzden Müslümanlar, âlemi küçük bir kasaba olarak gören makineye dayalı gelişmelerin ve sanayi devriminden sonra ortaya çıkan modern teknolojilerin yükselmesi sanat ve ilme dair başarı elde edilmesi neticesinde dünya ilerlese dahi kıyamete kadar parlak kalacak İslâm hukuku dışında herhangi bir kanuna ihtiyaç duymayacaktır. Nitekim Allah *“Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır.”*⁴³ ayetiyle Müslümanlar için yegane dinin İslâm olduğunu ilan etmiştir. Bunun için Allah, *“Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır”*⁴⁴ buyurmuştur. Bu ayete ilaveten *“De ki, gerçekten de Allah'ın hidayeti, hidayetini ta kendisidir. Şanım hakkı için, sana vahiyyle gelen bu kadar bilgiden sonra, kalkıp da onların arzu ve heveslerine uyacak olursan, sana Allah'tan ne bir dost bulunur, ne de bir yardımcı”*⁴⁵ buyurmuştur. Söz konusu ayetler, Allah'ın bize dünyada nimet olarak bahşettiği yol dışında razı olmadığı herhangi bir yolda yürüyemeyeceğimizi bildirmektedir. Şayet Allah'ın bizlere gösterdiği bu yolda yürürsek fert ve toplumun yer aldığı her alanda başarılı oluruz. İslâm hukuku olmadan insanlık,- birçok örneğine batı devletlerinde rastladığımız gibi- tehlike ve felakete gider. Bu yüzden Hz. Peygamber *“size tutunduğunuz müddetçe sapmayacağınız Allah'ın kitabını bıraktım”*⁴⁶ hadisi ile her daim Müslümanları İslâm hukukuna sıkı sıkı sarılmaya teşvik etmiştir. İşte bu tarihi bir belgedir. Müslümanların kurtuluş ve Hz. Peygamberden onay almış bir vesikadır. Bununla birlikte Allah Müslümanların Kur'an'daki hükümleri inceleme, tashih etme ve düşünceleri için geniş bir alan bırakmıştır. Nitekim bu husus, *“Bu Kur'an, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır”*⁴⁷ ayetinde bariz bir şekilde

⁴² Maide, 5/3.

⁴³ Âli İmran, 3/19.

⁴⁴ Âli İmran, 3/85.

⁴⁵ Bakara, 2/120.

⁴⁶ Ebû Dâvûd, hadis no: 3216.

⁴⁷ Sad, 38/29.

izah edilmiştir. Bundan dolayı müminler Allah'ın sağlam olan ipine tutunmuş, doğru bir yol üzerinde yürümüş ve değişmez menheclere bağlı kalmışlardır. Müslümanlar fikhî sorunlarla ve dini zorluklarla yüzleştiklerinde doğrudan Kitap ve sünnete sığınmışlar, kahramanlar gibi başarılı bir şekilde bu problemlerden kurtulmuşlardır. Çünkü müminler Hz. Peygamber'den *"Her kim ilim talebi için bir yolda yürürse Allah o kişiye cennet yolunu kolaylaştırır"*⁴⁸ hadisi işitmişlerdir. Bunun için Müslümanlar şer'î nasları ve mutlak-mukayyet, umum-husus arasındaki fark gibi konuları tam manasıyla kavrayıp uydurulmuş tevillerden ve hedefi saptırma eylemlerinden uzak kalarak hükümler istinbat etmişlerdir. Çünkü onlar, istinbat ile gerçeğe ve doğruya ulaşma dışında herhangi bir maksadı talep etmemişlerdir. Onların bu talebi ise, her daim beşerin hayatına ilişkin tüm yönleri kapsayan sadece ve sadece Allah'ın hukukuna olan samimi bağlılık ve inançlarıyla gerçekleşecektir.

İslâm hukuku, toplum ve ferdin problemlerine yönelik içten ve dıştan karşılaşmış oldukları sorunları çözmeye adaydır. Zira İslâm hukuku ölümü, hayatı, yerleri, gökleri, dağları, denizleri, çölleri ve binaları hâsılı kâinatı yaratan Allah katından gelmiştir. Dolayısıyla Allah'ın kendini tanıtırken her şeyi hakkıyla bildiğini ilan etmesi hakkıdır. Nitekim Allah *"Yaratan bilmez mi? O, en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla haberdardır"*⁴⁹ ayeti yanında Hz. Peygamber'e hitaben şu ayetiyle *"Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik"*⁵⁰ her şeyi bihakkın bildiğini ilan etmiştir. Müslümanlar olarak bizler neden sevinmeyelim? Fert ve toplumun yaşantısına yönelik zuhur eden problemleri çözen Allah'ın kitabını bulduk. Bu kitap, bizleri aşağıların en aşağısı olmaktan yücelerin en yücesine götürecektir, kölelikten yöneticiliğe ulaştıracak ve ümmetin günümüzde yaşamış olduğu menfi durumlarını bertaraf edecektir. Zira ümmet, hayat ve kurtuluş sandallarını başarı ve felah sahillerine ulaştırmak ve insanlığa sunulan doğru yolu izlemek için Kitap ve sünnetteki ilimleri elde etmede yetersiz kalmıştır. Müslümanlar içtihat sahasında geri kalmışlardır. Öyle ki Allah'ın ve ortaya koyduğu şeriatın düşmanları tarafından dine yönelik ileri sürülen söylenti ve problemler çoğalmıştır. Aynı şekilde İslâm hukuku ışığında adil bir çözüm üretmeksizin muasır sorunların çözümlenmesi hususunda çekişme ve ihtilaflar ziyadesiyle artmıştır.

Bunun için bizim ve hanif dinimiz için gayret sarf eden âlimlerin İslâmî oluşumu yıkmaya çalışan batı medeniyetine, komplolara ve günümüz meydan okumaların tümüne mukavemet göstererek İslâm'ın kalkınması meydana gelinceye dek kaybettikleri konumlarını yeniden yakalamak için imanî çabalarını ortaya koymaları gerekir. Nitekim batı medeniyeti, küreselleşme adı altında Müslümanlarca önemli görülmektedir. Zira özellikle gençlerimiz, küreselleşme ile iftihar duyar olmuş, kendilerini küreselleşme çağının nesilleri olarak tanımlamaktan zevk almaya başlamışlar ve bu kavramın modern çağda kurtuluş, başarı, parıldama ve kalkınmaya ulaşmak için en güçlü ve en başarılı yol olduğunu zannetmişlerdir. Ayrıca söz konusu hayallere de ancak ve ancak küreselleşmeden aldıkları büyük bir pay ile

⁴⁸ Müslim, hadis no: 2699; Ebû Dâvûd, hadis no: 3641-3642; Tirmizî, hadis no: 2683.

⁴⁹ Mülk, 67/14.

⁵⁰ Nahl, 16/89.

ulaşacaklarına inanmışlar, var güçleriyle kendilerini küreselleşme uğraşı içine katmaya gayret etmişlerdir. Ancak bizler her halükarda “Allah’tan, kulları içinde, ancak âlimler korkar”⁵¹ ayeti bağlamında Allah’tan hakkıyla korkan geçmişlerimizin yolunda yürüdüğümüz vakit müminler olarak günümüz çağında İslâm’ın izzetiyle sevineceğiz. Değişen âlemde İslâm’ın zaferini ve uluslararası camiada Müslümanların yüce makamlara ulaştığını görmeden bizler sevinemeyiz.

Kuşkusuz İslâm âleminin son senelerde derin uykudan uyanmaya başladığını görmekteyiz. Bütün coğrafyada İslâm devrimi gerçekleşmiş, İslâm’ın sedası Müslümanların rahat bir nefes almaları için yükselmiştir. Bütün bunlar bizden hayatın her sahasında rabbânî hukuka dair fûru ve usule tam manasıyla riayet edilerek söz konusu hukukun yürütülmesini istemektedir. Bu ise ancak ilim ehli uzmanlarca mümkündür. Zira onlar İslâm hukukuna ilişkin yazılan küllî kaidelerin tümüne önem verip pür dikkat incelemişler ve hükümlerin kaidelerini tespit etmede bu işe yönelmişlerdir.⁵²

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Âmidî, Seyfuddîn Ali b. Ebî Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî usulî’l-ahkâm*, Matbaatu Muhammed Ali Subeyh ve Evlâduh, Kahire, ts.
- Askalânî, Ahmed. Ali b. Hacer, *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*.
- Cürcânî, Şer’îf Ali b. Muhammed, *Kitâbu’t-Tar’rifât*, Daru’l-Kütüb, Beyrut, h. 1408.
- Cüveynî, Ebü’l-Me’âlî Abdulmelik b. Abdillâh el-Cüveynî, *el-Burhân fî usulî’l-fıkh*, thk, Abdülazim, Metâbi’u’d-Devha, Katar, h. 1399.
- Devâlîbî, Marûf, *el-Medhal ilâ ilmi usulî’l-fıkh*, Matbaatu Dımaşk, 3. baskı, 1959.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed el-Mukarrî, *el-Misbâhu’l-münîr fî ğarîbi şerhi’l-kebîr*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, ts.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn, *el-Kâmûsü’l-muhît*, Müessesetu’r-Risale, Beyrut, h. 1412.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-Mustasfâ min ‘ilmi’l- usul*, el-Matbaatu’l-Emîrîyye, Mısır.
- Hilâf, Abdulavehhâb, *‘İlmu usulî’l-fıkh*.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed, *Makâsîdü’ş-şer’îati’l-İslâmîyye*, thk., Muhammed Tâhir el-Mîsâvî, Daru’n-Nefâis, Ürdün, 2001.
- İbnü’l-Hâcib, Cemâlüddîn Ebû Ömer Osmân b. Ömer, *Muhtasarü’l-müntehâ*, Hedâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 132. Baskı, s. 19.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-‘azîm*, Daru’l-Mufîd, Beyrut, ts.
- İbn Manzûr, Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-‘Arab*, Daru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, Beyrut, h. 1402.
- Şâfiî, *er-Risâle*, Matbaatu’l-Halebî, Birinci Baskı.
- Luvîs Ma’lûf el-Yesûû, *el-Müncid fî’l-luğati ve’l-‘alâm*, Daru’l-Meşrik, Beyrut, ts.

⁵¹ Fâtır, 35/28.

⁵² İslâm Hukuk Kongresi Dergisi, Altıncı sene, Sekizinci sayı, “Esbâbu İhtilâfi’l-Fukahâ” adlı makalenin başlığından.

Mer'î, Hasan Ahmed, *el-İctihâdu fi's-şer'î'ati'l-İslâmî*, Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, h. 1404.

Sübkî, *Cemu'l-cevâmi' ma'a şerhi'l-Muhallâ*, Beyrut.

Şa'bân, *usulü'l-fikhi'l-İslâmî*.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim, *el-Muvâfakât*.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdu'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hakki fî 'ilmi'l-usul*, Mustafa Halebî, Kahire, 1938.

Zuhaylî, Vehbe, *usulü'l-fikhi'l-İslâmî*, Daru'l-Fikr, Dimaşk, 1998.

----- *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuh*.

----- "*el-Âlemu'l-İslâmî Dergisi*", sayı, 2-1885, Rebî'ul-Evvel, 9, h. 1426/ Nisan 18, 2005.

Extended Abstract

Ijtihad and Its Role in the Tajdid of Islamic Law

Derived from the root jahd, which means "to make an effort, to use all one's strength, to be persistent, to take trouble" in the dictionary, it means "to put forth the best effort in a matter, to spend all your strength in order to achieve something". Derived from the same root, the words jihad and mujahedea coincide with the concept of ijthihad in the common sense of "to make an effort", even if their natures are different. As a term, many definitions of ijthihad have been made to reflect the different perspectives of schools and jurists and the expansion of the concept over time, and the common point of these is the idea that "the jurist must spend all his strength to reach presumed knowledge about any shar'i ruling". Although the Qur'an and the Sunnah are the two main sources and determinants of religious decrees in Islam, their acceptance, understanding and interpretation is possible with the mind. For this reason, narration and reason have a function and importance that balances each other, and ijthihad occupies a central place among the concepts that represent this function of mind against transmission. In order to establish the connection between the dynamism of life and social reality in a balanced way, the need to maintain the ijthihad activity, which will provide this, is clear in every period and society. However, with the formation of sects and the writing of fiqh books, the first broad meaning of ijthihad narrowed. While there was no restriction on ijthihad until the middle of the 3rd century Hijri, the understanding that only the previous mujtahids had ijthihad competence became a general acceptance from the beginning of the 4th century Hijri, and after this period, all the functions of the jurists remained limited to interpreting the doctrines of the previous imams. This issue is expressed in the literature with the phrase "closing the door of ijthihad".

Ijthihad has an important place in Islamic legal thought. Not all Islamic provisions may be the subject of ijthihad. As a matter of fact, ijthihad is needed on some issues. However, for some, the door is closed. The theoretical aspect of ijthihad According to the majority of jurists, prayer, fasting, such as pilgrimage and zakat, which constitute the basis of religion.

obligatory acts of worship, adultery, theft, man killing, drinking alcoholic beverages is haram since they are certain and fixed They are not the subject of ijtiḥad. on these There is no need for re-ijtiḥad. Most of the provisions in Islamic law based on ijtiḥad. Religion of Islam It is a valid religion. For this religion, in all climates, in all geographies and in all kinds of people living in conditions should provide solutions and answers to their problems. Ijtiḥad, the correct understanding of Islam and find solutions to people's problems to make every effort to do so. This according to a certain ijtiḥad with the period cannot be limited. Because the Prophet encouraged ijtiḥad in many of his hadiths. There are conditions that a mujtahid must meet. In general, these conditions are: should be smart, mature and fair. In addition, he should know the Qur'an, Sunnah, consensus and disagreements, the Arabic language and all branches of science that concern the field of ijtiḥad.

The author, who wrote the article, has expressed the opinion that the door of ijtiḥad will never be closed in the changing world order, after mentioning the above issues in detail.

Keywords: Fiqh, Tajdid, Ijtiḥad, Mujtahid, Ataurrahman an-Nedvi.